

Kirjakielten kehittämisen kiivaus

Petri Lauerma

Juhani Nuorluoto: *Slaavien kirjalliset traditiot ja kirjakielet. Aatehistoriallisia taustoja, kielellisiä valintoja, identiteettien kehityksiä.* Yliopistopaino, Helsinki 2003.

”Kirjakielten historiankirjoitukselle ovat leimallisia myytit”, aloittaa Nuorluoto kirjansa, ja onnistunee jo ensimmäisellä lauseellaan iskemään osan lukijoistaan kanveesiin. Monien kirjakielten historiaa kun on usein kuvattu juuri kritiikittömän kunnioittavasta näkökulmasta, nykyinen lopputulos lähestulkoon ajateltavissa

olevista kirjakielistä parhaimmaksi hahmottaen. Juuri tästä syystä Nuorluodon kirjalla on paljon annettavaa myös sellaisille lukijoille, jotka eivät juuri slaavilaisista kirjakielistä olisikaan kiinnostuneita.

Jos kirjan alku- ja loppuluvun lisäksi jaksaa lukea välillä olevat ytimekkäät kuvaukset slaavilaisten kirjakielten kehittämisestä, saa runsaasti tietoa niin monien merkittävien eurooppalaisten maiden kirjakielistä kuin eräistä sellaisista marginaalisista kielimuodoista, joihin kieliä harrastavatkin harvemmin törmäävät.

Koska kuulitkaan viimeksi jotain ruteenista tai rusiinista?

Kirjakielen tutkimuksen peruskäsitteitä

Nuorluoto aloittaa kirjansa esittelemällä lähinnä niin sanotun Prahan koulun piirissä pisimmälle kehiteltyjä kirjakielen tutkimuksen käsitteitä. Tässä yhteydessä Nuorluoto tuo esille monia ajatuksia, jotka keskeisyydestään huolimatta eivät liene kovin tunnettuja ainakaan kielentutkijoiden piirin ulkopuolella tai edes siellä. Siinä missä edes vähän erilaisten murteiden kanssa tekemisissä olleiden henkilöiden on helppo ymmärtää, että kielen ja murteen välinen rajanveto on usein pikemminkin kulttuuris-poliittista kuin lingvististä, kansallisvaltioiden ja näiden virallisten kielten yleisen yhtenevyyden vuoksi kirjakielet edelleenkin samaistettaneen yleisesti "äidinkieliin". Nuorluoto väittää jopa, että "kirjakielet eivät ensisijaisesti ole ns. orgaanisia kielimuotoja eli ne eivät periaatteessa ole luonnollisia kieliä" (s. 5). Kaikki kirjakielet ovat – enemmän tai vähemmän – keinotekoisia kieliä, mutta aivan loppuun asti ajatusta kirjakielistä ei-luonnollisena kielenä lienee kyllä vaikea perustella (ja onhan sitä paitsi esperantonkin kaltaisella kielellä äidinkielsiä puhujia). Nuorluotokin perääntyy heti myöntämään, että joskus kirjakielikin voi olla "äidinkielen omaisesti käytetty kielimuoto". Nuorluodon esimerkkinä on kovin laajalta tuntuva "venäläinen urbaani sivistyneistö", suomalaisilla sociolinguvistieilla on vastaavia havaintoja ainakin etutöölöläisistä.

Toinen kohta, jossa jäin pohtimaan Nuorluodon kärjistyksiä, liittyy kirjakielten synnyn lingvistisiin edellytyksiin. Nuorluodon mielestä on "silkkää pötyä" väittää, että joskus jonkin kirjakielen synnylle ei ole ollut lingvistisiä edellytyksiä, sillä tällaiset edellytykset ovat "periaatteessa aina olemassa" (s. 7), koska jokaisella yhteisöllä on käytössään jokin kieli, joka voidaan tarvittaessa normittaa kirjakieleksi. Nuorluodon väite on sinänsä totta, mutta se jää vähän abstraktiksi muuten rikkaan pragmatteisessa kirjassa. Kun Nuorluoto tarjoaa itse kirjassaan useampiakin esimerkkejä siitä, kuinka varsin vähän vakiintuneesta kirjakielistä poikkeaville kielimuodoille (esimerkiksi Puolassa puhuttavalle kašubille, s. 137-139) on lähdetty kehittämään kirjallista käyttöä, tämä olisi ehkä tarjonnut mahdollisuuden pohtia, kuinka paljon jonkin kielimuodon täytyy erota vakiintuneesta (valta)kirjakielistä, jotta siitä

poikkeavan kielimuodon kirjallinen käyttö ylipäätään hahmotetaan pyrkimykseksi perustaa uusi kirjakieli, eikä vain esimerkiksi "murrekirjallisuudeksi", kuten kašubin tapauksessakin näyttää enimmäkseen käyneen.

Mutta onko "murrekirjallisuuden" ja "kirjakielen" distinktio sittenkin yhtä kulttuuris-poliittisen liukuva kuin kielen ja murteen erokin? Eihän Suomessa viime vuosina virinnyttä intoa julkaista niin sarjakuvia kuin vaikka katekismuksiakin eri murteilla ole hahmotettu uusin kirjakielten perustamisyriytyksi, vaikka esimerkiksi Savon kielen Seura on ryhtynyt (Aakusti-lehdessään) jopa normittamaan oman murteensa käyttöä. Toisaalta Pohjois-Ruotsissa puhuttavien suomalaismurteiden pohjalta kehittyneet meänkieli (josta esim. *Punttila* 1993) on saanut kielen statuksen, mitä voidaan pitää hyvänä esimerkkinä valtakunnanrajan murteita kieliksi muuttavasta vaikutuksesta. Tästä päästäänkin toki takaisin Nuorluodon kirjan keskeiseen tematiikkaan, valtiollisten ja kulttuuristen tekijöiden ratkaisevaan rooliin kirjakielten synnyttäjinä ja muokkaajina.

Kirjakielen keskeisimmiksi ominaisuuksiksi Nuorluoto nostaa "normin kodifikaation", "polyfunktioisuuden eli polyvalenttisuuden" ja pyrkimyksen "elastiseen stabiiliuteen" (s. 13-14). Listasta näkyy kirjoittajan mieltymys vierasperäisten termien käyttöön. Yliopisto-opetuksessa voikin olla perusteltua käyttää mahdollisimman samanasuisia termejä kansainväliseen kirjallisuuteen vakiintuneista käsitteistä, mutta maallikot tällainen kielenkäyttö pudottaa varmasti kärryiltä, vaikka termit toki lyhyesti esitellään esimerkkienkin valossa. "Normin kodifikaatiolla" Nuorluoto tarkoittaa yksinkertaisesti sitä, että kieltä käytetään noudattaen niitä normeja ja ratkaisuja, joita kielen keskeisissä kuvauksissa (kuten kieliopissa ja sanakirjoissa) on esitetty. "Polyfunktioisuudella" (jonka olisi voinut suomentaa edes "monifunktioisuudeksi") kirjakieleltä edellytetään käytettävyyttä eri tehtävissä. Nuorluoto puhuu käytettävyydestä nykyaikaisen yhteiskunnan "kaikilla osa-alueilla" (s. 13), mutta antaakin seuraavalla sivulla sitten ymmärtää, että tämä ilmentääkin polyfunktioisuuden "optimaalista" muotoa, "täysfunktioisuutta". Kirjakielen monifunktioisuus edellyttää samalla, että sillä tulee olla useita "funktionaalisia tyylejä" eli rekistereitä. Tällaisia ovat esimerkiksi tieteellinen kieli, virkakieli ja lakikieli, jotka erovat toisistaan ainakin terminologisesti. Vähiten tuttu on "optimaalisessa" kirjakielissä vallitsevaksi esitetty

”elastinen stabiilius”, millä tarkoitetaan, että kirjakielen ei tule seurata kaikkia yhteisössä tapahtuvia muutoksia, vaan mukautua niihin ainoastaan ”sopivasti”, miten kunkin kielen huoltajat tämän sitten ymmärtävätkin. Nuorluoto siis edellyttää kirjakieleltä, että sen tulee olla normeiltaan vakiintunutta, mahdollisimman monissa eri tehtävissä käytettävissä olevaa ja toivon mukaan myös joustavasti kielen muutoksiin mukautuvaa.

Prahan koulun perintö näkyy Nuorluodon teoksessa paitsi tutkimusotteen analyttisyydestä, valitettavasti myös terminologian raskaudesta. Uskallan tästä hieman huomauttaa, kun tekijä on alkusanoissaan ilmoittanut pyrkivänsä juuri ”luotsaamaan lukijaa suomenkieliseen terminologiaan, joka aiheen osalta on osaksi vielä vakiintumaton”. Mutta kun arkisemmistakaan käsitteistä ei aina puhuta niiden suomalaisilla vastineilla, on tekstin ymmärrettävyys paikoin koetteilla, varsinkaan kun Nuorluoto ei sittenkään aina muista selvittää termejä, jotka slavistisesti valistuneille lukijoille ovat ilmeisesti entuudestaan selviä.

Jo teoksen johdantoluvussa Nuorluoto tuo esittelemiään ilmiöitä toisaalta lähemmäs suomalaista lukijaa tarjoamalla esimerkkejä myös suomen kielen alalta. Mutta siinä missä teoksen lähdeluettelossa on satoja teoksia slaavilaisten kielten tutkimuksen alalta, suomen kielen tutkimuksia ei bibliografiassa ole mainittu yhtäkään.

Nuorluoto olisi voinut suhteuttaa mielipiteitään edes muutamien yleisesitysten tietoihin (suomen kirjakielen kehityksestä esim. *Ikola* 1967 ja *Lehikoinen & Kiuru* 1998). Varsinaisilta asiavirheiltä on silti vältytty, joskin jotkin jyrkimmistä mielipiteistä ovat jo näiden rajoilla. Jäin miettimään, mitä tekijä oikein on tarkoittanut puhuessaan purismin olleen Suomessa ”teknisesti mahdollinen” vielä itsenäistymisen aikoihin (s. 11), kun uusille käsitteille luodaan suomenkielisiä vastineita tänäkin päivänä. (Ainahan uusia sanoja kai voi luoda, vain näiden vakiintuminen käyttöön on toinen asia). Samaten sellaisen väitteen kuin ”saksalainen keskiluokan edustaja puhuu sujuvasti kirjakieltä melkein missä tilanteessa hyvänsä, kun taas suomalainen ei näin normaalisti voi menetellä” (s. 6) olisi toivonut dokumentoidun vähän paremmin kuin vain ihmettelemällä ”proletariaatin” (!) replikointia Kaurismäen elokuvissa. Tässä lienee kyseessä lähinnä vain hommage vanhojen Suomi-filmien suuntaan. Tälläkin on toki oma taustansa: yleiskielen normittami-

nen jäi eri syistä Suomessa käytännössä vain kirjoitetun kielen normittamiseksi, ja tämän normit alkoivat sitten siirtyä myös puhuttua kieltä koskeviksi. Tämä takia komiteanmietintöjä savolaisittain tai stadilaisittain lukevat on Suomessa aina lopulta palautettu ruotuun, toisin kuin Nuorluodon esille tuomat sveitsiläiset Hochdeutschen murteellistajat.

Oman äidinkielen kompetenssinsa pohjalta Nuorluoto on toki terävästi kiinnittänyt huomiota eräisiin suomen kirjakielen ja sen puhuttujen varianttien käytön kipupisteisiin, mutta vain muutamaa lähettä käyttämällä havainnot olisivat asettuneet laajempaan kontekstiin ja tulleet osin ehkä maltillisemmin tulkituiksi.

Slaavilaisten kirjakielten kirjo ja kehitys

Nuorluodon kirjan keskimäinen luku vie lukijansa keskelle slaavilaisten kirjakielten kehityksen panoraamaa. Jakson luontevasti aloittavaa, useampiin kieliin vaikuttanutta kirkkoslaavin tarkastelua lukuun ottamatta tarkastelu on nykyisten kirjakielten mukaan jaoteltua, joskaan myöhemmin eriytyneiden Balkanilla puhuttavien kielten yhteistä alkutaivalta ei ole hajotettu nykyisten kielten alle. Serbian, bosnian ja kroatian ja toisaalta bulgarian ja makedonian pitkä yhteinen tausta tuleekin näin paremmin esille.

Jo aiempien kielten esittelyssä onkin käynyt ilmi, kuinka tarkoitushakuisesti kirjallisten traditioiden varhempia vaiheita on saatettu käyttää milloin yhtenäiseksi säilytettävänä halutun, milloin omiksi kielikseen pyrkivien kielimuotojen tarpeisiin. Ääritapauksissa aivan sama henkilö on voinut päätyä kunniapaikalle kahden eri kirjakielen historiassa. Toisaalta nykyisten tavoitteiden kannalta epäsovikat henkilöt on saatettu historiasta myös poistaa.

Suomalaiselle lukijalle teos tarjoaakin monia ”näinhän meilläkin tehtiin (tai ainakin väitettiin)” -tyyppisiä ahaa-elämyksiä. Suomen sukukieliä harrastaneille monien pienempien kielten kirjallisen tradition kehittämisen vaikeudet tuovat lisäksi mieleen vastaavia asetelmia suomalais-ugrilaisten kielten perheestä – kaikille näille kielillehän ainakin kehitettiin jossain vaiheessa kirjakieltä, pienimmäistä eli vatjaa lukuun ottamatta (ja tällekin alkoi vähän kuin varkain kehittyä jonkinlainen kirjoitustraditio, ks. *Kirsanov* 1994). Sorbeja ja kumppaneita seuraavaksi sympatiolla.

Slaavilaisten kielten kokoerot ovatkin suhteessa vielä huikempia. Lähtökohdiltaan slaav-

vilaiset kirjakielen ovat myös sikäli erilaisia, että muinaiskirkkoslaavista kehittyneiden uskokirkkoslaavilaisten kirjakielten asema on eri maisa ollut erilainen. Ortodoksisen kirkkokielen pohjalta kehittynyt kirjakieli säilyi pisimpään toisaalta Venäjällä, toisaalta Bulgariassa ja Serbiassa; katolisissa ja sittemmin osin protestanttisiksi kääntyneissä maissa omapohjaiset kirjalliset traditiot nousivat varhemmin merkittäviksi. Täysin suoraviivaisesti uskontorajtakaa eivät kaikkia myöhempiä kirjakieliä kuitenkaan halo, vaikka monikulttuurisen serbokroaatin hajoaminen ortodoksisen serbiaan, katoliseen kroaattiin ja islamilaiseen bosniaan tällaiselta näyttäisikin.

lältäänkin Nuorluodon tarkastelemat kirjakielen eroavat toisistaan selvästi. Venäjän, valkovenäjän ja ukrainan yhteiseksi katsottavissa oleva itäslaavinen kirjallinen traditio alkoi kehittyä jo 1000-luvulla, kun taas monet kirjakielen alkoivat kunnolla kehittyä vasta 1800-luvulla, makedonian kirjakieli toisissaan vasta toisen maailmansodan jälkeen. Nuorluodon tutkimisen kirjakielten historia on siis hyvin eri pituista, mikä heijastuu itse kirjakielten luonteestakin.

Jo varhain vakiintuneiden kansakuntien tai edes kansanryhminä selvästi naapureistaan erottuvien ei ole tarvinnut kehittää kirjakieltään ensisijaisesti identiteettinsä tueksi, jolloin ne ovat voineet suuntautua kehittämään kirjakielen ”funktionaalisuutta ja sivistyksellisiä tehtäviä”. Tällaisiksi kansoiksi Nuorluoto laskee venäläiset, puolalaiset, sorbit, tšekit, bulgarialaiset, sloveenit ja serbit. (Hiukan ristiriitaisesti teoksesta käy toisaalta ilmi, että puhujien vähälukuisuuden lisäksi sorbien kirjakielen rajoittuneet käyttömahdollisuudet ovat seurausta myös kansallisen identiteetin heiveröisyydestä.) Jos taas kieli on noussut kansallisuusaatteen ja kansallisen erottautumisen pääargumentiksi, tärkeimmäksi asiaksi on voinut muodostua erottautuminen aiemmasta valtakielestä. Tällaisia piirteitä Nuorluoto näkee etenkin slovakissa (suhteessa tšekkiin), kroaatissa (ja myös bosniassa, suhteessa serbiaan) ja ääritapauksessa kirjakielenä nuorimmassa, makedoniassa (suhteessa sekä bulgariaan että serbiaan).

Varhemmin teoksessa on tuotu esille ukrainalle ja valkovenäjälle ongelmallinen kovin läheinen kielellinen suhde venäjään, mitä eroa ei kansallispoliittisista syistä ole kuitenkaan lähdetty leventämään (kuten Balkanin kielimuotojen välillä), vaan pikemminkin päinvastoin. Kirjakielinä ukraina ja valkovenäjä ovatkin jääneet sikäli vajaafunktioisiksi, että tieteelli-

siä teoksia julkaistaneen pikemminkin venäjäksi ja kaksikielisyys on muutenkin tavallista. Pienimpien kirjakielten kohdalla puhujien vähälukuisuuden lisäksi kansallisen identiteetin puute on marginalisoinut yrityksiä kehittää kirjakieliä paitsi sorbeille, etenkin Vojvodinan rusiineille, kun taas kašubeilta on viimein puuttunut varsinainen kielellinen identiteetti. Näiden kielten kirjallinen käyttöala onkin jäänyt suppeaksi.

Kirjakielten standardoituminen on ollut myös murrepohjaltaan erilaista. Joissain maissa (esimerkiksi Tšekissä) kirjakieli on alun alkaen kehittynyt maan keskuspaikan murteen pohjalta. Kielissä, joiden murre-erot ovat suuria tai joissa on ollut useampia tasavertaisia, mutta kielellisesti toisistaan selvästi poikkeavia keskuksia, yhtenäisen standardin luominen on ollut mutkikkaampaa. Esimerkiksi sloveenin kirjakieli rakennettiin tietoisesti useampien murteiden pohjalta. Syntyprosessiltaan sloveeni tulee näin ehkä lähimmäs suomea, jonka (alun perin tosin selvästi länsimurteeseen pohjaan) yhdisteltiin 1800-luvulla myös itämurteisia piirteitä, joskin sanastoa lukuun ottamatta nämä itäiset piirteet jäivät lopulta vielä vähäisemmiksi kuin on ajateltu (ks. *Lauerma*, tulossa). Näin aikaan saadulle kansallisesti kokoavalle, mutta hivenen keinotekoiselle kirjakielelle on Suomessa nähtävästi käymässä hivenen samoin kuin Sloveniassa. Sekä Helsingin että Ljubljanan puhekielekset ovat muuallakin maassa viemässä käyttöalaa kirjakieleltä. Myös Tšekissä Prahan seudun puhekieli on kirjakielen yksimurteisesta pohjasta huolimatta kehittymässä yleiskieleksi, mutta tähän on syynä tšekin kirjakielen poikkeuksellinen arkaistus, kirjatšekkihän on pitkälti standardoitunut 1600-luvun raamatunkäännöksen pohjalta. Ilmankos juuri prahalaiset alkoivat teoreettisemmin pohtia kirjakielen kehittämisen ongelmia!

Nuorluodon kirjan tulevaisuus

Kirjansa lopuksi Nuorluoto pohtii kirjakielten kehittämisen haasteita. Aiemmin teoksesta on jo käynyt ilmi, että slaavilaisista kirjakielistä ainoastaan (ala)sorbi on vaarassa kadota, mutta toisaalta uusiakin kirjakieliä voi vielä syntyä (montenegro). Ainakin kansallisvaltioiden nykyiset kirjakielen todennäköisesti jatkavat kehitystään, mutta mihin suuntaan, riippuu Euroopan ja koko maailman kehityksestä.

Näinä aikoina, jolloin yhä harvemmat, edes

kansallisten tieteiden, tutkijat viitsivät kirjoittaa suomeksi yleistajuisia tietokirjoja, Nuorluodon antamaa tiivistä yleiskatsausta kirjakielten tutkimuksen yleisiin ongelmanasetteluihin arvostaa entistä enemmän. Tärkeätäahan olisi, että suomen kielikin säilyisi – Nuorluodon esittelemää termiä käyttäkseni – ”täysfunktioisena” eikä muuttuisi vaikka valkovenäjän kaltaiseksi kieleksi, jolla ei tieteellistä kirjallisuutta näinkään julkaista.

Hieman suomalaisemman terminologian lisäksi jäin kaipaamaan teokseen oikeastaan vain hiukan näytteitä esitellyistä kielistä. Tällaisten avulla olisi voinut helposti havainnollistaa lähisukuisten ja/tai toisistaan verraten myöhään erottautuneiden kielten ainakin ortografisia eroja, eikä muoto-opillisten tai sanastollistenkaan erojen esille tuominen sopivasti valituista tekstikatkelmista olisi varmaan ollut mahdotonta. Työlästähän tällaisten havainnollistusten koostaminen tietenkin olisi, mutta kun voinee toivoa, että Nuorluodon kirja päättyy myös moniin sellaisiin kirjastoihin, joissa ei edes tiedetä alussa mainostetuista, osin vähälevikkisissä laitossarjoissa ilmestyneistä kirjaa täydentävistä teoksista, olisivat lyhyetkin näytteet olleet paikallaan.

Mutta toivoa sopii myös, että näin sisällökästä kirjasta otetaan vielä joskus vähän uu-

distettukin painos. Nuorluodon kirja tuo varmasti monia uusia kiinnostuneita slaavilaisten kirjakielten äärelle.

KIRJALLISUUTTA

- Ikola, Osmo (1967): ”Suomen kirjakieli”. Teoksessa Hakulinen, Lauri & Ikola, Osmo & Ravila, Paavo: *Kirjoituksia suomen kielestä*, s. 34-56. Tietolipas 51. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kirsanov [Kirsimo], M. (1994): ”On the Votian Folk Spelling”. Teoksessa *Verschauendene und verschwindende Ethnik des Baltikums: Probleme der Rekreation*, s. 29. Bukva, Petteri.
- Lauerma, Petri (tulossa): ”Aluemurre vai murteiden yhdistelmä. Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella”. Teoksessa Huumo, Katja & Laitinen, Lea & Paloposki, Outi: *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, ilmestyy kesällä 2004.)
- Lehikoinen, Laila & Kiuru, Silva (1998): *Kirjasuomen kehitys*. 4. painos, uudistettu laitos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Punntila, Matti (1993): ”Meän kieli – uusi itämeren-suomalainen kieli?” *Kieliposti* 3/1993, s. 38-41. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

Kirjoittaja on 1800-luvun kirjasuomen erikoistutkija Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa.